

Kritikai Napló.

Ivan Oljelund: I ny jord.

Egy csalódás örökösei vagyunk. Kimúlt az utópia, amely százötven év történelmének volt szívós heroizmusa: nem hisszük többé, hogy az emberi élet társadalmi úton megjavítható. Nincs század, amely politikai ideáljaival a tizenkilencedik század mellett megállhatna. Ez az a század, amelyben úgy látszik, hogy még a vak óriás, a történelem is megjuhászkodik s az emberi jövő számára készül követ hordani. Új társadalmi rend: új emberiség, hiszik a kor jobbjai; a fejlődés gondolata megbabonázza a képzeletet; egyéni életek föle társadalmi téren csinál dagályt, minden hősiesség a közösség szolgálatába áll. A sors brutális tromfja, hogy ez a tápláló utópia akkor veszti el hitelét Európaszerte, amikor elvetett forradalmi lassan mindenütt beérnek. Borzalmas társadalmi vajudások előtt állunk, melyeknél csak az irányítók és az áldozatok kiábrándultsága borzalmasabb. Szolgáljuk és szenvedjük az utópiát, amelyben többé nem hiszünk. A szavak döröghetnek, a sporádikus hősiesség és a tömegakarát sok mindent elér, de a szellem megvonta hitelét: a valóság az utópia fölé került. A társadalmi mozgalmak túlsó felén csak új hatalmi viszonyokat, legjobb esetben célszerűbb gazdasági rendet látunk; az egyén nem keresi többé élete értelmét a közösség sorsában: a társadalmi megváltás álmából, épp a jobbak, keserű napfényre ocsúdtak.

Ez a politikai eltompulás az egyént magára hagyja önmagával. A világ ügye helyett önmaga ügyével kell törődnie. Nem hisszük többé, hogy a történelem fejlődés. Ha fejlődik valami, mi magunk fejlődhetünk. Az előre helyett a fölfelé lesz az erőfeszítés

iránya. Az egyén nem a társadalomnak felelős, hanem önön felemelkedés-igényének.

Minden világnézet csirája: a felelősség egy gesztusa. Épp ezért ismeretkincse akármilyen eltérő, a huszadik század magára hagyott emberének az «alapérzése» ugyanaz, ami a középkor vallásos emberéé volt: a teológia nyelvén szólva: saját lelkiüdvösségét munkálja. Új típus jelenik meg épp a szellem emeletein: a vallásos ember, akinek nincs hite. Az utolsó húsz évben új vallásos irodalom csapott át Európán. Minden országnak megvan a maga «újkeresztény» irodalma. Sajnos, mint minden történelmi analógizmus, ez is sok tekintetben meghamisította a lelkek valódi állapotát. A magáramaradt ember, aki ráeszmélt valóságosságára, meglepődve látja, hogy viszonya a világhoz ugyanaz, ami az igazi keresztényé. A kész kifejezés azonban vonz s hősünk kijelenti, hogy ő újkeresztény s megindul, hogy hitet keressen vallásosságához. Szimbolizmus, retorika, pantheizmus, minden fogalmazáscsíny jó neki, hogy vallásos érzését a hit nyelvére fordítsa. A hit azonban vagy van, vagy nincs s a csinált álhit, legalább is szellemekben, csunyán megbosszúlja magát. Papinitól Claudelig, a sarlatántól a költőig, milyen galériája a hamis szellemeknek!

Sok önáltató írás után szívesen olvastam el Ivan Oljelund könyvét. Az «Új föld»-ön, minden tökéletlensége ellenére is egyike a legtartózkodóbb «megtérés»-történeteknek. A svéd irodalom ismerői úgy emlegetik Oljelundot, mint hatalmas tehetséget. Én nem merném ennyire túlbecsülni. Olyan tehetség, aki csak mint gondolkozó fejlődött ki a maga méretére, mint író, a kiváló zsurnaliszta szintjén

maradt. Az I ny jord riportregény a szellem ormairól. Mégis örömet írok róla, mert sokra becsülöm azt az intellektuális becsületességet, amely egy jogosnál többet sejtető szóval sem akarja lelke valódi állapotát túlszínezni. Manapság feltűnően ritka az ilyen szellemhű ember s aki látni akarja, mi ennek az «új kereszténység»-nek a pszichológiai tartalma s mennyi az őszinte az elharapózó írói megteréseken, jól teszi, ha Oljelund regényét elolvassa.

A hős: Daniel Utmark szocialista újságíró, akit a háború első felében pacifista izgatása miatt a németpárti svéd konzervatívok egy évre lecsukatnak. A regény két részből áll; az első: a Börtönben, a második: Szabadon. A börtön magánya az agitátorból kihántja a valósággal szembenező embert s ez az ember, amikor a szocialisták nagy várakozására kiszabadul, mint agitátor csődöt mond. A szocialista pártból kiteszik, de új mestere, a Konfutse-bölcsességű öreg professzor pártok fölötti csoportosulásában sem találja meg a helyét. Belátja, hogy a reformot az embernek magán kell kezdenie. Senki sem válthat meg bennünket s mi sem válthatunk meg senkit. El-elmenekül Stockholmból a hegyek közé s barangolásai közben megvesz egy elhagyott parasztházat. Előbb csak egy nyarat tölt ott, aztán végleg visszahúzódik az ő Új földjére, ebbe a modern remeteségbe, hogy ott önmagát s (ami ugyanaz): Istent megtalálja.

Oljelund tudja, hogy a szocialistából nem a régieket kiűző új érvek faragnak vallásos embert. A vallásos Utmark Dániel nem vághat olyan érvet a szocialista Dánielhez, amely annak régesrég a kezeügyében ne lett volna. Az ember nem azért ábrándul ki az utópiából, mert belátja, hogy a valóság érvei jobbak az utópia érveinél. Az egész embernek kell úgy megváltoznia, hogy a valóság érveit többre

becsülje az utópia érveinél. Ezért kell Dánielnek és nekünk is százötven oldalon a cella négy falával farkaszemet néznünk. Ne féljünk, Dániel nem olyan izléstelen, hogy igazat adjon a cellarendszer puritán kitálalóinak, akik szerint a börtönben a bűnös egyedül marad Istenével és magába száll. Dániel ártatlan, neki nincs miért magábaszállnia; sőt ő mint valami ideggyengeséggel küzd a «megterés» kísértésével. Az, ami benne végbemegy, mélyebb, majdnem életani változás: levedli a felületes embert s eltompul a múlt, esetleges dolgok iránt. Az életre figyelő megtanul az örökkévalóságra figyelni. A börtönből nem Istent és bibliát, csak egy különös külső bénaságot hoz ki, amely a pártok és emberek érdekei közé többé nem tud beékelődni.

A második részben sincs egy szó sem arról, hogy Dániel most már igazán nem bír az ő «új kereszténység»-ével s egy világos pillanatában végkép megértette a szeplőtelen fogantatást. Egyelőre csak régi barátai válnak egyre érthetlenebbé a számára s mint szerkesztőnek, támadnak aggályai épp azokban a lázas napokban, amelyekben Svédország a tenger és a bolsevizmus közé szorul. Most már kívülről nézi a társadalmat s minden életnyilvánulása gyötri. Egyelőre azt hiszi, hogy a pártszellem ellen lázadt fel. De a pártok fölötti csoportosulásból is csak párt és locsogás lesz s az új emberek, akik az ő programját vallják, régi barátainál is szánalmasabbak. Dániel Utmark nem azért tért meg, hogy igazolja bírát: be kell csukadni a szocialistákat és észre térnek. Dániel, bár sohasem mondja ki, a lelke ügyéért, az üdvösségéért hagy el minden pártot és minden embert. Egyedül akar maradni az Istennel, bár az Isten *nevére* éppúgy nincs szüksége, mint az «új keresztény»-ek finom fogalmazásbravújaira.

Az az Új föld, amelyen Oljelund a

hősét hagyja, a legbecsületesebb áhítat földje. Az individualizmus szigete? A szavaktól igazán nem ijedünk meg. Mégis az individualizmus, ahogy az utolsó ötven évben értelmezték, inkább kiszabadulást, lázadást jelent. Itt visszatalálást, leborulást. Az elrűgött föld és az üres ég közt: hűség életünk talajához s alázat lelkünk ege iránt. Az élet persze kegyetlen s az igazság reménytelen. De áldott a reménytelenség csöndje, amelyből az Örökkévaló beszél.

Boldogok, akik Dánielnél csakugyan többet kaptak. Boldogok, mert lelki-szegények.

Unamuno: L'agonie du christianisme.

Unamunónak ez a tanulmánya nem spanyolul jelent meg, hanem franciául. A szókimondó író a katonai diktatura Fuertaventura szigetére deportálta, ahonnan egy francia-hajó szöktette Párisba. Itt írta Couchaud *Christianisme* című sorozata számára ezt a könyvet, amelyet a kiadatlan spanyol eredetiből Jean Cassou ültetett franciába.

A könyv címe: A kereszténység agóniája: megtévesztő. Agónia alatt mi haláltusát értünk s ez a cím mintha a kereszténység fölött akarná a halálharangot megkondatni. Agónia azonban görögül csak harc s agonizálni Unamuno nyelvhasználatában harcolva élni. Harcolva az élet ellen és harcolva a halál ellen.

Unamuno szemében csak az él, ami harcol. Az embereket semmi sem egyesíti úgy, mint vizsályaik s az egyéniséget semmi sem tartja úgy össze, mint belső ellenmondásai. Minél igazabban él valaki, annál rettenetesebben harcol: agonizál. Az igazi ember Don Quijote, aki csak halála percében köt békét önmagával. A kereszténység is annyira él, amennyire agonizál. Krisztus nem békét, hanem harcot hozott az emberek szívébe s a

nagy keresztények: Pál, Ágoston, Luther, Pascal, Amiel, Lamennais szívében a kereszténység nem béke volt (azaz halál), hanem meghasonlás (azaz élet). A kereszténység addig van, amíg vannak emberek, akik keresztény módra tudnak önmagukkal meghasonlani. A *L'agonie du christianisme* tehát nem a történelmi kereszténység haláltusáját jelenti, hanem az örök kereszténység élet-haláltusáját mindnyájunkban.

Miért kell a kereszténységnek agonizálni? Azért, mert nem győzhet. A magyar «kereszténység» szót a francia két szóval adja vissza: az egyik «chretiené» a másik «christianisme». Chretiené: keresztények állama, christianisme: Krisztus követése. Abban, hogy a christianisme nem lehet meg chretiené nélkül, bennfoglaltatik a kereszténység minden agóniája.

A kereszténység az ember dolga Istennel: a keresztény fölfelé néz s nem hátra és előre. Az ő számára nincs múlt és jövő. Az igazi keresztény állapot állandó készenlét a halálra, egy szakadatlan istenkereső pillanat, améy nem törődhet az emberiség földi sorsával: a történelemmel. Kereszténység és történelem: függőleges és vízszintes: összebékíthetetlen egymástmetszők. Ez a metszés nem véletlen, hiszen a kereszténység keletkezése pillanatában a történelem végét jelentette. Elközelgett az Isten országa, szállt az üdvírh s az emberek keresztények lettek, mert azt hitték, hogy a történelem hamarosan véget ér. Nem érdemes pénzt gyűjteni, fiakat nemzeni, sőt még történelemben továbbélő, halhatatlan lelket sem érdemes készíteni. Az Isten országa elközelgett, a halált nem maradékaikban és műveinkben, hanem közvetlenül üdvösségünk által, személyesen kell legyőznünk.

A világ vége azonban nem jött el, a történelem tovább folyt s körülvette és szorongatni kezdte a történelemtagadó kereszténységet. Megszületik

a keresztény civilizáció: két ellentett erő halálos ölelkezése. Európa civilizációja elsorvadna a kereszténység nélkül s a kereszténység is abból él, hogy ezzel a civilizációval hadakozik. Az üdvösségvágyának és a történelem kényszerének: a civilizációnak a birkózása az, amit Unamuno keresztény agóniának nevez. Ez az agónia többszörös s Unamuno tanulmánya ép agóniája sokféleségében akarja a kereszténység szellemét érzettni.

Kezdődött ez az agónia, amikor az evangéliumból biblia lett, az igéből írás. A kereszténység eleinte «jó hír» volt és élő szó, a történelem csinált belőle betűt. A betűben azonban mindörökké ott vergődik az ige. Mi magunk is küzdőterei vagyunk a betűnek és az igének. A keresztény hagyományban vergődő keresztény szellem a kereszténység első agóniája. Ahogy a szó a betűben, úgy vergődik a keresztény a társadalomban. Az igazi keresztény a szerzetes, aki egyedül van az ő Istenével. De ki maradhat magára az ő Istenével? Már egy szerzetesrend is magányosok közössége. Magányosok közössége: paradoxon, amelyből az örök keresztény agónia zihál. A történelem rákényszerítette a kereszténységre a társadalmat s a keresztény társadalom: fuldokló kereszténység. De a történelem nemcsak a társadalomban fojtogatja a keresztényt, hanem a családban is. Az igazi keresztény állapot a cölibátus. Ha egy keresztényt megszáll az apaság vágya, meghasonlott üdvössége és a testi folytatódás ösztöne közt. Így tanította ezt Pál is és így szenvedte minden nagy keresztény. A történelem azonban folytatódni akar; az embernek indát kell éreznie az időben. Így lesz a család a remete kereszténység leg súlyosabb agóniája. Végül itt a pogányság s a lélek pogány halhatatlansága. Az ember lelke az ember műve s művei révén az ember halha-

atlan lehet a történelemben, tanította a pogányság. A lélek történelmi halhatatlanságával a kereszténység a test feltámadását szegzi szembe: a szubtilis mű-halhatatlansággal a közvetlen, személyest. E kétféle halhatatlanság harca (Pál apostol agóniája): a keresztény agóniák legmagasabb foka.

Ne értsük félre: Unamuno ezzel a többszörös agóniával nem a kereszténység gyengeségét, vagy éppen paradox természetét bizonyítja, hanem éppen az életerejét. Könyvéhez két példa-portrét csatol, két rendkívüli ember portréját, akikben a kereszténység a lehető legnagyobb meghasonlást támasztotta. Pascal fényes értelem, aki értelmi öngyilkosságot követ el azért, hogy hiessen. Nem egyszeri halálugrást a hitbe, hanem egy állandó halálíg tartó «orthodox herezist», amely (kegyetlen paradoxon) szabadon akarja választani a *dogmát*. Föllázad a jezsuiták ellen, akik az értelem engedelmességét követelik másoktól, de ő maga azért gyötri magát, hogy engedelmessébe törje, tompítsa az értelmét («cela vous abetira»). A keresztény vallásosságért harcol Loyola Ignác társadalmi vallásossága ellen s benne is felmerül az utilitarista érv: Ha nem igaz, mit veszthetek? Pascalnál is jobb példa Unamuno keresztény agóniájára Pére Hyacinthe (1827—1912), a volt karmelita barát, majd katolikus egyházreformátor, aki mint «magányos pap» szenvedte át hosszú aggorát. Pére Hyacinthe azért lépett ki az egyházból, hogy megnősülhessen. Nem a nőért nősült meg, hanem a gyermekért, akivel a nő megajándékozhatta. Apja akart lenni egy fiúnak, akinek a lelkét továbbadhassa. Hús és lélek folytatódásvágya s a test feltámadásának a reménye rántja válságból válságba ezt a hatalmas agónizálót, aki századának a legnagyobb meghasonlottja és legnagyobb keresztény volt.

A rövidrefogott gondolatmenet s a választott példák is elárulják, hogy Unamuno dinamikus lélekszemléletében nem nagyon mérsékelte magát. A lélek ellentett erőkből (antagonizmusból) áll, mondja ez a szemlélet. Minél áthidalhatatlanabb antagonizmust támaszt egy lelki tény, annál jelentősebb, toldja meg Unamuno. Nem egészen idegen gondolat, az utolsó húsz év irodalma eléggé hozzá szoktatott. Unamuno gondolatmenetével is megbarátkoznánk talán, ha biztosak lehetnénk benne, hogy tanulmányát híven kivonatoltuk. Unamuno azonban az az író, aki megugrik a kivonatólok elől s ha valaki azt állítja, hogy ő bizony más értelmet hántott ki ebből a könyvből, annak is igaza lehet. Különös írás. Minden állítása értelmes, ötletes és brilláns, csak két szomszéd állítás közt tátong egy rés, amelyet szondázni kell: ugyan mi van benne. Nem emlékszem, hogy valaha egy könyvet háromszor olvastam volna el egymásután; ezt igen. Jóformán minden mondata olyan, hogy felkilitőjel kívánczik mellé a margóra: szerencsés formulák, egy-egy megdöbbentő gondolat-villám, ötletes szójáték, szófacsarás. De ezek a mondatok csak a tenger alá merült kontinens sziget-ormai s ki rekonstruálja pontosan, mi van a tenger alatt. Rapszódikus gondolkozó, akinek a leírt mondatai kínos nyugtalanságba ejtenek a le nem írt mondatok értelme miatt.

Ha szint kell vallanom, hogy én mit találtam ebben a nyugtalanító, föl nem tárt elemben: elsősorban egy retorikust. Retorikus az, aki nem azt írja, amit akar, hanem, amire a kifejezés rácsábítja. Unamuno nem tud ellenállni Unamuno mondatainak. Minden formulája egy kedves teremtménye s ő olyan, mint egy isten, aki eltévedt a tulajdon teremtményei

közt. Ennek ellenére is halás írásmódor az övé: a szerencsés mondatok hitelt szereznek az írónak s az elvesztett összefüggés a felsőbbrendű igazság illuzióját kelti. Másrészt nincs az az ember, aki ebben a könyvben a magátét meg ne találja. Mint egy zavaros csillagesoport: ha így kötöm össze állapot, ha amúgy szekér. Unamuno kereszténysége a mindenkié.

Vannak azonban ártatlan, együgyű retorikusok, akik olyanok, mint a Páris-járó amerikai, nem azt mondják franciául, amit akarnak, hanem, amit tudnak. Unamuno viszont fölényes retorikus és a fölényes retorikus szellemi rokona a szélhámosnak. Nem szeretem a szó-tágítókat, akik egy szóból, ami valami biztosat jelent, csinálnak egy szót, ami mindent jelent. Mit szóljunk ehhez a keresztény agóniához, ha azt halljuk, hogy Balsac is «nagy keresztény agonizáló a maga módja szerint.» El lehet tünődni rajt, mivel élt jobban vissza Unamuno: a kereszténységgel vagy az agóniával? Unamuno pesszimista. Pesszimista az, aki nem tudja megemészteni a halált. Unamuno nyolc gyermeke és összes művei ellenére sem bírja elviselni, hogy meg kell halnia. Ennyi az ő kereszténységének a pszichológiai fedezete. De kereszténység ez? Csak, mert a kereszténység is készülődés a halálra és küzdelem a halállal? Van valami visszataszító az ilyenféle tolvajnyelvben, amely ahelyett, hogy szétválasztaná a dolgokat, összekeveri.

A jellemzés túlzás s mi is kissé vaszkosan színeztük azt, ami Unamuno tanulmányában hamis. Nem is annyira Unamunót akartuk kipellen-gérezni vele; inkább korunk jellemző fogalom-keverő virtuozitását. A L'agonie du christianisme érdekes és érdemes könyv; egy eredeti kovakőszellem villog benne; inkább villog, mint gyujt. Németh László.